

“İMAN DA HİKMET DE YEMENDE DİR” HADİSİNE DAİR BİR İNCELEME

Kadir DEMİRÇİ*

Özet

Pek çok hadis kitabında Hz. Peygamber’in şöyle söylediği nakledilmiştir: “İman da Hikmet de Yemen’dedir.” Hadisin zahirinde ifade edildiği gibi iman ve hikmet gerçekten belli bir coğrafyaya mı aittir. Eğer öyle ise bu durum hadisin anlamı ve güvenilirliği hakkında bir şüphe uyandırmaktadır. Hadis alimlerinin hadis hakkındaki farklı görüşleri de bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmada hadisin hem rivayet edilişi hem de anlamı ile ilgili konular ele alınmış, bu çerçevede hadis bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İman, Hadis, Yemen, Hikmet

Abstract

Critical Analysis Of The Hadiths About “The Faith Is İn Yemen, And The Wisdom Is İn Yemen”

Many hadith books narrated that the Prophet said that “The Faith is in Yemen, and the wisdom is in Yemen” This expression, which belongs the faith and the wisdom to the certain geographical area, can suspect on the meaning of the hadith and its trustee. What is meant by the hadith scholars that the alleged existence of different opinions also appears to be a problem. Here is the text of this study are included as well as the meaning attributed to that narrated in terms of both subject to an assessment will be reviewed.

Key words: The Faith, The Wisdom, Yemen, Yemeni

Giriş

Bilindiği gibi hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması, kelim, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin ortak problemlerinin başında gelmektedir. Zira, sahih olduğu halde yanlış anlaşılıp yorumlanan hadislerden

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, kadirdemir2003@yahoo.com. Çalışmamı okuyup değerlendiren ve özellikle rivayet çizelgelerinin oluşumunda yardımcı olan Doç. Dr. Ömer Kara’ya teşekkür ederim.

dolayı düşülen yanlışlıklar hiç de az değildir. Anlama ve yorumlamayı mesele haline getiren pek çok etkenden söz etmek mümkündür. Bu etkenlerden biri, ‘hadislerin dili’ diye adlandırabileceğimiz hakikat, mecaz, teşbih, temsil, istiâre gibi hadislerde yer alan ifade şekilleridir. Bazen bu tarz ifadelerden dolayı, hadisleri anlamak ve yorumlamak ilk etapta mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda hadisleri kapsamlı bir incelemeye tâbi tutmak gerekir.

Bu tür bir özellik taşıyan ve kapsamlı bir incelemeyi gerekli kılan hadislerden biri de *“İman da hikmet de Yemen’dedir”* hadisidir. Bu hadis, çoğumuzun duyduğu, ama anlamına dair zihnimizde net şeylerin pek oluşmadığı bir hadistir. Nitekim “Hadisle anlatılmak istenen nedir?” sorusu insanların zihnini meşgul etmektedir.

Hadiste ifade edildiği gibi iman ve hikmet belli bir coğrafyaya mı aittir? Eğer öyleyse, neden bu coğrafya İslâmiyet’in doğduğu ve yaşandığı Mekke veya Medine değil de Yemen’dir? Acaba rivayetteki ‘Yemendedir’ sözü ile ‘Yemenliler’ mi kastedilmektedir? Maksat ‘Yemenliler’ ise, o halde ‘iman ve hikmet Yemenlilerindir’ sözü ne anlama gelmektedir? Ayrıca söz konusu edilen Yemenliler o dönemdeki Yemenliler midir yoksa bugünkü Yemenliler midir?

Bu sorulara kısmen cevaplar verildiği, ancak, bunların kapsamlı ve yeterli düzeyde olmadığı müşahede edilmektedir. Hadisin anlamı ile ilgili insanların zihninde oluşan sorulara verilen cevaplar, çoğunlukla bir takım kaynak eserlerde yer alan bilgilerin, hiçbir değerlendirmeye tâbi tutulmadan aktarımından ibarettir. Bu yöntem ise, zihin karışıklığını meydana getirmekte, birbirinden farklı cevapların ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Verilen cevaplara bakıldığında, hadiste kastedilenin Yemenli Üveys el-Karenî gibi o dönemde yaşayan kâmil insanlar olduğu, kimilerine göre o dönemde yaşayan Yemenliler olduğu, kimilerine göre Yemen asıllı olan Medinelî Müslümanlar yani; ‘Ensar’ olduğu şeklinde birbirinden farklı yorumlar yapıldığı görülmektedir. Bu tür farklı yorumların yapılmasının sebebiyse, konuyla ilgili hadislerin ilmî bir titizlikle incelenmemiş olmasıdır. Bugüne kadar hadisin birbirinden farklı metinlerine dikkat edilmemiş, hadisin çoğunlukla *“İman da hikmet de Yemen’dedir”* kısmı sadece söylenir ve yazılır olmuştur. Dolayısıyla, *“İman da hikmet de Yemen’dedir”* hadisini bütün tarikleri ve metinleri ile ele alacak, şârihlerin yorumlarını bir değerlendirmeye tâbi tutacak sistematik bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu çalışmada bu ihtiyaç giderilmeye çalışılacaktır.

Çalışma şu aşamalardan oluşacaktır: Öncelikle söz konusu rivâyetin kaynağı konusunda bilgi verilecektir. Rivâyetin kaynağı derken, ilk ve son râvilerin kimlikleri kastedilmektedir. Yani bu bölümde, *“Hadisi rivâyet eden sahâbîler kimlerdir?”* *“Hadisi rivâyet eden hadis imamları kimlerdir?”* sorularına cevap aranacaktır. Bu sorulara verilecek cevaplar ilk etapta bize hadis hakkında genel bir kanaat verecektir. Bu kaynak tespitinden sonra rivâyetin isnad kriteri açısından değeri tespit edilecek ve şu sorunun izi takip edilecektir: Rivâyet bize sahih

bir isnatla mı yoksa zayıf bir isnatla mı gelmiştir? Ardından, rivâyetin hadis literatüründeki yeri incelenecektir. Hadis imamlarının hadisi tahriç ederken eserlerinde onu yerleştirdikleri yer çok önemlidir. Burada sorulacak olan sorular şunlardır: Hadis imamları bu hadisi nasıl anlamışlardır? Bu hadis nerede geçmektedir? Hangi bölümde, hangi ‘Kitab’ içerisinde hangi bab başlığı altında yer almaktadır? İşte bu soruların cevabı hadis imamlarının hadisi nasıl anlamlandırdıklarını, hadise ne anlam yüklediklerini gösteren önemli bir husustur. Daha sonra ise, şâihlerin bu hadis hakkında söyledikleri ele alınacak ve bu söylenenlerden hareketle hadisin metni anlaşılmalı ve tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Rivâyetimizle ilgili bu incelemelere geçmeden önce rivâyetin ana konusunu oluşturan Yemen hakkında çok genel de olsa bazı şeyleri hatırlamakta fayda görüyoruz. Zira söz konusu rivâyet zikredildiğinde, insanların zihnine şu an var olan Yemen gelmekte ve hadis ile bugünkü Yemen arasında olumlu anlamda bir irtibat kurulamamakta, bu da hadis hakkında peşinen uydurma veya en azından zayıf olma düşüncesini güçlendirmektedir. Dolayısıyla hadisi daha sağlıklı bir şekilde anlayabilmemiz için bugünkü Yemen’e değil de tarihteki Yemen’e bakmamız daha isabetli olacaktır.

Arabistan’ın güneyinde bulunan Yemen, oldukça kadîm bir tarihe sahiptir. Örneğin San’a şehrinin Nuh tufanından sonra kurulduğu söylenir. Yemen, tarihte pek çok inancın, kültürün ve medeniyetin beşiği olmuştur. Main Devleti, Sebe krallığı, Himyeriler gibi medeniyetler Yemen’de kurulmuştur. ¹

Yemen aynı zamanda Peygamberlerin iman davetini gerçekleştirdiği önemli coğrafyalardan biridir. Hz. Hud’un ve Ad kavminin yaşadığı yer Yemen’dir. ²

Evs ve Hazreç kabilesine mensup olan Medinenli Müslümanlar Arim selinden sonra Medine’ye göç etmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Yani Ensar köken olarak Yemenlidir. ³

Zulüm ve işkence karşısında imânî direnişin sembolü haline gelen Ashâb-ı Uhdûd⁴ Yemen coğrafyasındadır. ⁵

Mekke’nin fethinden sonra çok sayıda Yemenli kabileler Medine’ye gelip Müslüman olmuşlar, Hz. Peygamber’i sevindirmişler, onun dua ve iltifatlarına nail olmuşlardır. ⁶

1 Ahmed Bedir, *Kur’ân-ı Kerîm Atlası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 38, 63, 66, 108, 109, 112, 314, 473

2 *Kur’ân-ı Kerîm Atlası*, s. 17, 29, 37, 83, 120, 135, 299

3 A.g.e, s.319

4 *DİA*, “Ashâbü’l-Uhdûd”, c. 3, s. 471

5 A.g.e, s.90-95

6 Şâmî, Muhammed b.Yusuf, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sireti Hayri’l-İbâd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 254-440

Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Hureyre, Cerir b. Abdillâh, Vâil b. Hucr, Adıyy b. Hâtım, Mikdam b. Ma'dikerîb, Şerid b. Süveyd, Lagıt b. Amir, Abdullâh b. Hâris, Sa'b b. Lüsâme, Eş'as b. Kays, Huzeyfetu'l-Yemânî gibi sahâbîler Yemenlidir. Yemenli 44 sahâbî 839 hadis rivayeti ile hadis ilmine büyük bir katkıda bulunmuştur. 7 Yemenliler özellikle Ridde olaylarında dinden dönenlerle büyük mücadele etmiş, imanın yılmaz savunucuları olmuşlardır. İşin zirvesi olarak tanımlanan Cihad ibadetinde gösterdikleri gayretle iman âdeta onların şîârı olmuş ve teşrif için onlara nispet edilmiştir.

Tâvus b. Keysân, Hemmâm b. Münebbih, Vehb b. Münebbih, Üveys-i Karenî, Kâbu'l-Ahbar, Ebû Müslim el-Havlânî gibi tâbîiler ile, Ma'mer b. Râşid, Abdullâh b. Tâvus, Hakem b. Ebân, Nu'man b. Ebî Şeybe, Abdurrezzak b. Hemmâm, Muhammed b. Sevr, Musa b. Târik, Hişâm b. Yusuf gibi ilim, irfan ve hikmet ehli bir nesil Yemen'de ortaya çıkmıştır.⁸

Yemen coğrafyası San'ânîler, Zebîdîler, Adenîler ile binlerce İslam âliminin yetiştiği bir ilim havzası olmuş, İbnu'l-Vezirlerden, Hasan Celallere, Mukbilîlere, Emir San'ânîlere, Şevkânîlere kadar bu ilim ve hikmet halkası yakın tarihimize kadar hep süregelmiştir.⁹

Hadisle ilgili detaylı incelemeye geçmeden önce şunu da ifade etmek gerekir ki şehir veya ülkeler ile ilgili olarak söylenmiş bir takım hadislerle önyargılı bir şekilde bakılmaması gerekir. Şehirlerin fazileti ile ilgili olarak söylenmiş uydurma hadislerin varlığı bu konularla ilgili söylenmiş olan bütün hadislerin uydurma olduğu anlamına gelmeyeceğini de hatırdan çıkarmamak gerekir.

1. Rivâyet'in Kaynak Değeri

Rivayeti Hz. Peygamber'den bize ulaştıran ilk sahâbî raviler şunlardır: (Parantez içindeki sayılar rivayet sayısını göstermektedir)

1. Ebû Hureyre (10)
2. İbn-i Abbas (2)
3. Ebû Mesud el-Ensârî (1)
4. Câbir b. Abdillâh (1)
5. Enes b. Malik (1)
6. Osman b. Affan (1)
7. Bera b. Azib (1)

7 Muhammed Ali el-Kıbsî, *Medresetu'l-Hadis fi'l-Yemen fi Karni's-Sânî ve's-Sâlis li'l-hicreynî*, Câmiatu San'a, San'a, 2004, s.211

8 Geniş bilgi için bkz: Kıbsî, *Medresetu'l-Hadis fi'l-Yemen fi Karni's-Sânî ve's-Sâlis li'l-hicreyn*

9 Bkz: Abdüsselâm b. Abbâs Vecîh, *A'lâmü'l-Müellifîne'z-Zeydiyye*, Amman: Müessesetü Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999

8. Ebû Said el-Hudrî (1)

Görüldüğü gibi rivayet en çok Ebû Hureyre kanalıyla gelmekte, onu diğer sahâbîler takip etmektedir. Yemenlileri öven ve onların faziletinden bahseden bu rivayetin yine Yemenli olan Ebû Hureyre tarafından rivâyet edilmesinden daha tabii bir şey düşünülemez. Rivayeti bize ulaştıran son ravilere gelince; bu ravilerin yazdıkları eserler ve onlarda yer alan rivayet sayıları ise kronolojik olarak şu şekildedir:

1. Şâfiî, Müsned (1)
2. Humeydî, Müsned (1)
3. Abdurrezzak, Musannef (1)
4. İbn-i Ebî Şeybe, Musannef (3)
5. Ahmed b. Hanbel, Müsned (11)
6. Dârimî, Sünen (1)
7. Buhârî, Sahih (3)
8. Muslim, Sahih (7)
9. Tirmizî, Sünen (1)
10. Bezzar, Müsned (3)
11. Nesâî, Sünen (1)
12. Taberî, Tefsîr (3)
13. Ebû Avâne, Müsned (5)
14. İbn Hıbban, Sahih (4)
15. Taberânî, Mu'cemü'l-Evsât, (4)
16. Kudâî, Müsned (3)
17. Beyhakî, Sünen (1)

Kaynak metodoloji¹⁰ açısından rivayetin yer aldığı kaynaklara bakıldığında, hadisin büyük oranda önemli hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir. Zira konuyla ilgili hadisin Şâfiî, Humeydî, Abdurrezzak, İbn Ebî Şeybe gibi ilk dönem hadis kaynaklarında yer alması önemli bir göstergedir. Diğer taraftan rivayet tefsir, tabakat ve tarih türü eserlerde de yer almıştır. Ancak rivayetin muhtevası açısından önemli bir farklılık arz etmediği için hadis kaynağı olmayan bu tür eserler üzerinde durulmamıştır. Son tahlilde söz konusu hadisi bünyesinde barındıran eserlerin kaynak metodolojisi açısından güvenilir olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

2. Rivâyetin Hadis Kaynaklarındaki Durumu

Hadis en erken kaynak olarak İmam Şâfiî'nin (204/819) Müsned'inde şu şekilde geçmektedir:

10 Geniş bilgi için bkz: M. Hayri Kırbasoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitâbiyât, Ankara 2002, s. 61-90

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yemen ehli size geldi. Onlar kalpleri en ince ve en yumuşak olan kimselerdir. İman Yemen’dedir, hikmet Yemen’dedir”¹¹

İmam Şâfiî bu rivayete “Kitâbu’l-Eşribe ve Fezâil-u Kureyş ve gayrihi” bölümünde Yemenlilerin faziletini göstermek için başvurmuştur.¹² Abdurrezzak b. Hemmam (211/826) “Kitâbu’l-Câmî” nin “Kabileler” bölümünde bu rivayete yer vermiştir. İbn Ebî Şeybe (235/849) “Fezâil” bölümünde “Yemen’in fazileti ile ilgili rivayetler” başlığı altında bu rivayeti zikretmiştir.¹³ Ahmed b. Hanbel (241/855) rivâyeti Müsned’inde¹⁴ ve Fezâilu’s-Sahâbe’sinde ‘Fezâilu Ehl-i Yemen’ başlığı altında tahrîç etmiştir.¹⁵ Bu rivâyetin Dârimî’deki (255/868) yeri farklıdır. Rivâyet Dârimî’de “Nebi” bölümünde “Vefâtü’n-Nebî” başlığı altında zikredilmiştir. Bunun da sebebi, Dârimî’nin tahrîç ettiği rivayetin Nasr sûresinin nazil olmasından sonra Hz. Peygamber’in, kızı Fatıma’yı çağırıp, vefatının yaklaştığını haber vermesini konu edinmesindedir. Bu haber “*İman Yemen’dedir, hikmet Yemen’dedir*” hadisi ile bitmektedir. Dârimî hadisin devamı gibi gözükken bu ifadeyi dikkate almamış, bu metnin evvelindeki Peygamber’in vefatı ile ilgili kısmı esas alarak hadisi tasnif etmiş ve onu ‘Vefâtü’n-Nebî’ başlığı altına yerleştirmiştir. ¹⁶ Buhârî (256/869) ise “Menâkıb” bölümünde birinci babta bu rivayeti zikretmiş ve şu âyetleri bab başlığı yapmıştır: “*Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır*”¹⁷ “*Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*”¹⁸ Bu bab başlığı ile Buhârî âdetâ şunu demek istemiştir: İslam’da asıl olan kişinin takva içinde olmasıdır. Zira Allah katında değer ifade edecek olan kişinin takvası olacaktır. Allah’ın insanları birbirinden farklı kabileler şeklinde yaratmasının amacı, insanların birbirleriyle tanışmaları ve akrabalık bağlarını güçlendirmeleridir.

11 Şâfiî, *Müsnedü’s-Şâfiî*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, ty, hno: 1342, 1/280

12 A.g.e, a.y

13 Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1403, hno: 19885, 11/52; ibn-i Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed, *el-Musannef*, Dâru’l-Kible, ty. Mâ câe fî’l-Yemen ve Fazluha 58, hno:33099, 17/317

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetu’r-Risâle, 1999, Beyrut, (I.baskı), hno: 7202, 12/133, hno: 7432, 12/402, hno: 7505, 12/473, hno: 7627, 13/66, hno: 7652, 13/90, hno: 8942, 14/506, hno: 10134, 16/127, hno: 10327, 16/219, hno: 10528, 16/313, hno: 10978, 16/576, hno: 10982, 16/579, hno: 10984, 16/580

15 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, el-Mektebetü’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye, Mekke, 1983, hno: 1607-1624, 2/861-867

16 Dârimî, Abdullâh b. Abdirrahman, *Sünen*, Kitabu’n-Nebi 17, Dâru’l-Muğni, 2000 (I.baskı) hno: 80, 1/216, 217

17 Hucurât, 49/13

18 Nisâ, 4/1

Hiçbir kabilenin diğerine üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva ileidir. Önemli olan akrabalık bağlarını güçlendirmek, hak ve hukuka riayet etmektir. Buhârî ayrıca “Megâzi” bölümünde “Bâbu Kudûmi'l-Eş'ariyyîn ve Ehli'l-Yemen” başlığı altında bu rivayeti zikretmiştir. “Eş'arilerin ve Yemenlilerin gelmesi” anlamına gelen bu bab ile Buhârî hadisin Eş'ariler'in ve Yemenlilerin gelmesi üzerine söylendiğine işaret etmektedir.¹⁹ Müslim ise (261/874) rivayeti “İman” bölümünde, “iman ehlinin fazileti ve Yemen ehlinin bu konudaki üstünlüğü” başlığı altında almış ve hadisi ‘Yemen ehlinin’ fazileti anlamında algıladığını göstermiştir.²⁰ Tirmizî (279/892) “Menâkıb” bölümünde “babu fazli'l-Yemen” Yemen'in fazileti başlığı altında rivayeti tahric etmiştir. Tirmizî bu konuda İbn Abbas ve İbn Mesud'dan da rivayetlerin olduğunu zikretmekte ve bu hadisin ‘hasen sahih’ bir hadis olduğunu ifade etmektedir.²¹ Nesâî ise (303/915) rivayeti “Tefsir” bölümünde zikretmiştir. Zira Nesâî'de yer alan rivayet Nasr süresinin nüzûlü ile ilgilidir. Bu alakadan dolayı Nesâî onu ‘Tefsir’ bölümüne almıştır.²² Ebû Ya'la (307/919) Müsned'inde,²³ Ebû Avâne (316/928) Müstahrec'inde,²⁴ bu rivâyeti tahric etmişlerdir. İbn Hibban ise (354/965) “Hicaz, Yemen ve Şam” bölümünde “Peygamber'in imanı, fıkhi, hikmeti Yemen ehline nispet etmesi ile ilgili rivayetler” başlığı altında bu rivayeti zikretmiştir. Yine İbn Hibban “iman isminin verilme nedeni ile ilgili rivayet” başlığı altında aynı rivayeti tahric etmiştir. Bu tutumuyla İbn Hibban, hadislerin içeriğini bab başlığına yansıtmayı tercih etmiş ve aynı zamanda hadisleri yorumlamıştır. Buna göre iman, fıkıh ve hikmetin Yemen ehline nispet edilmesi onlardaki “ince ve yumuşak kalplilik” şeklindeki güzel ahlak sebebiyledir.²⁵ Ayrıca rivayet Tabarânî'nin (360/971) Müsned'inde,²⁶ Beyhakî'nin (458/1066) Sünen-i Kübra'sında²⁷ yer almaktadır.

19 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih*, Menâkıb 1, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire, 1400, hno: 3499, 2/503, Megazi 74, hno: 4388, 3/171, Megazi 74, hno: 4390, 3/171

20 Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahih*, Dâru'l-Cil, Beyrut, ty., İman 21, hno: 191, 193, 197, 198, 199, 1/51-53

21 Muhammed b. İsa, et-Tirmizî, *Sünen*, Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty, Menâkıb hno: 3935, 5/726

22 Ebû Abdırhaman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001, Tefsir, hno: 11648, 10/349

23 Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, *Müsnedi Ebî Ya'la*, Dâru's-Sekâfetu'l-Arabiyye, Beyrut, 1992, hno: 2505, 4/384

24 Ebû Avâne, Yâkûb b. İshâk, *Müsnedi Ebî Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, hno:161-170, 1/61-63

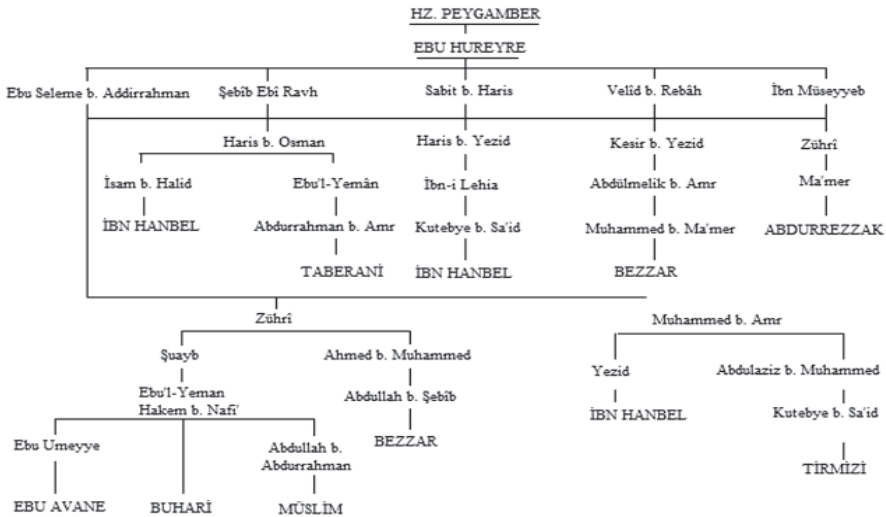
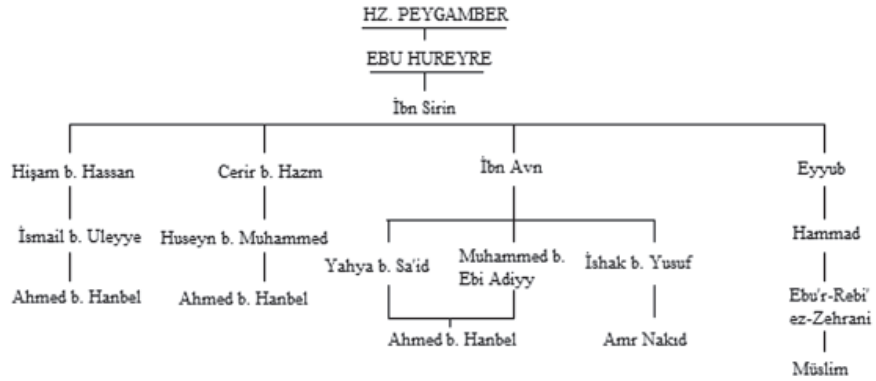
25 İbn Hibbân, Alau'd-dîn Ali, *Sahihu ibn Hibbân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, hno: 7297, 7298, 7299, 7300, 16/286-289

26 Tabarânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedi 'ş-Şâmiyyîn*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1984, hno: 524, 1/299, hno: 774, 1/435, hno: 1093, 2/149

27 Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Meclisu Dâiratu'l-Maârif, Haydarâbad, 1344, hno: 1681, 1883, 1/385

Görüldüğü gibi hadis ilk dönem hadis eserlerinden itibaren hemen hemen bütün ana hadis kaynaklarında yer almıştır. Başta İmam Şâfiî, İbn-Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî, İbn Hıbban gibi hadis imamları olmak üzere hemen hemen bütün hadis âlimleri tarafından hadis 'Yemenlilerin fazileti' şeklinde algılanmıştır. İman ve hikmet Yemen'dedir ifadesi bir ülkeyi, bir beldeyi değil, o ülkede yaşayan insanların, dine, imana aşkla yönelmelerinden dolayı kendilerine yönelik bir takdiri, iltifatı, fazileti ifade etmektedir.

Şimdi bu rivâyetin rivâyet tekniği, rivâyet kriterleri bakımından değeri nedir? sorusunu cevaplandırmaya çalışalım. Ancak buna geçmeden önce rivâyeti çeşitli isnatları ile bir çizelgede gösterebiliriz:

Diğer hadis kaynaklarında da hadisin sahih bir isnadla tahric edildiği görülmüştür. Şimdi biraz daha ayrıntılı bir şekilde hadisin isnad değeri üzerinde duralım:

Haberin rivâyet kanalları incelendiği zaman rivâyetin sekiz sahâbîden nakledildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde de en fazla tarîki olan rivayet Ebû Hureyre tarafından nakledilen rivâyettir. Tabloda da görüldüğü üzere hadisi Ebû Hureyre'den rivâyet edenler arasında meşhur râviler yer almaktadır. Muhammed b. Sîrîn, Saîd ibn Müseyyeb, Hemmâm b. Münebbih, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac bunlardandır. Ayrıca hadisin Ebû Hureyre versiyonunu bize ulaştıran râviler arasında Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebû Sâlih Zekvân b. Abdillâh es-Semmân, Şebîb b. Ravh, Sâbit b. Hâris, Velid b. Rabah, Abdurrahman b. Ya'kûb gibi râviler bulunmaktadır.

Ebû Hureyre'nin Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac vasıtasıyla gelen ve İmâm Şâfiî'nin tahric ettiği rivayet müsned-merfu' bir rivâyettir ve isnadı sahihtir. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac Ebû Hureyre'nin ashabının meşhurlarındandır. Hatta *Ebû Hureyre---el-A'rac---Ebu'z-Zinâd* isnadı için Ebû Hureyre'nin esahhu'l esânîdi derler. Çok hadis rivâyet eden Abdurrahman hakkında hadisçiler olumsuz bir kanaat belirtmemiş, aksine onun sika bir râvî olduğunu dile getirmişlerdir.³⁰ Hadisi ondan nakleden Abdullah b. Zekvân Ebu'z-Zinâd da hadisçilerin ta'dil ettiği sika râvilerdendir. Süfyan onu 'Emîru'l-Mü'minîne fi'l-Hadis' diye isimlendirmiştir.³¹ el-A'rac versiyonu aynı isnadla Humeydî tarafından da tahric edilmiştir. Ancak Humeydî'nin tahric ettiği hadiste şu ziyade yer almaktadır: *"Yemen ehli size geldi. Onlar kalpleri en ince ve en yumuşak olan kimselerdir. İman Yemen'dedir, hikmet Yemen'dedir. Katı kalplilik ve kasvet ise deve çobanlığı yapan Mudar ve Rebia oğullarınındır."* Humeydî'nin isnadı Şâfiî'ninki ile aynı olmasına rağmen onda bu şekilde mukayeseyi içeren bir fazlalığın olması oldukça dikkat çekicidir. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac tarîki ayrıca Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim tarafından da râvî Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân'dan sonra farklı râvilerle nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'de yer alan rivâyetin metni Şâfiî'de yer alan rivâyetle aynıdır. Ancak Buhârî ve Müslim'de yer alan rivâyetin metninde 'iman' kelimesi değil de 'fıkıh' kelimesi yer almaktadır ve metin *"Yemen ehli size geldi. Onlar kalpleri en ince ve en yumuşak olan kimselerdir. Fıkıh Yemen'dedir, hikmet Yemen'dedir"*³² şeklindedir. Aynı tarîka dayanan Buhârî ve Müslim rivâyetinde de bu farklılığın olması oldukça dikkat çekicidir.

Ebû Hureyre'nin Said ibn Müseyyeb tarîkine gelince; bu kanalla gelen rivâyet Abdurrezzak, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Bezzâr'ın eserlerinde sahih isnadla yer almaktadır. Abdurrezzak'da yer alan rivâyetin metni şöyledir: "Kibir

30 Zehebî, Şemsü'd-din Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, el-Fârûk el-Hadîsiyye, Kahire, 2004, 6/71

31 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Mevkiu Ya'suf, ty, 5/179

32 Buhârî, hno: 3499, 2/503, Megazi 74, hno: 4388, 3/171, Megazi 74, hno: 4390, 3/171; Müslim, hno: 191, 193, 197, 198, 199, 1/51-53

bağırarak deve çobanlığı yapanlardadır, sekînet ise koyun çobanlarındadır. İman Yemen'dedir, Hikmet de Yemen'dedir"³³ Aynı isnad ve metinle hadis Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de tahrîc edilmiştir.³⁴ Müslim'deki rivâyet ise *Zühri –Şuayb b. Ebî Hazm* kanalıyla gelmektedir. Ayrıca metin ziyade ve takdim-tehirlere diğerlerinden biraz farklılık arz etmekte; deve sahiplerinin yeri '*güneşin doğduğu taraf*' şeklinde belirtilmektedir.³⁵ Bezzâr'ın eserinde ise rivayet deve ve koyun sahiplerinin mukayesesini içermektedir.³⁶

Muhammed İbn Sîrîn tarîkine gelince; bu tarîk Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde müsned-merfu' ve sahih isnadlarla zikredilmiştir. İsnatta sadece Cerir b. Hâzîm'in zabtı konusunda bazı şeyler söylenmekle birlikte onun sika bir râvî olduğu kabul edilmiştir.³⁷ Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan bu tarîkin küçük farklılıklarla metinlerinin aynı olduğu görülmektedir. Müsned'de İbn Sîrîn isnadının çeşitli tarikleri bulunmaktadır. Bunlardan 'iman, fıkıh ve hikmet Yemen'dedir' metninin isnadında yer alan Müemmel b. İsmâil hıfzının kötülüğünden dolayı tenkit edilmiştir.³⁸ Bu nedenle bu isnad zayıftır.³⁹ Ayrıca bu tarîkin Müslim'de yer alan metni de aynıdır. Müsnedü'ş-Şihâb müellifi el-Kudâî de eserinde İbn Sîrîn'den gelen tarîki ayrıca tahrîc etmiştir.⁴⁰

Ebû Hureyre'nin Ebû Salih Zekvan b. Abdillâh tarîkine gelince; Hz. Ömer'in hilâfeti yılında doğan Zekvan, Medine'nin ünlü âlimlerindendir. Ahmed b. Hanbel onu 'sika sika' diye nitelendirmiştir. İnsanların en kıymetlilerinden ve güvenilirlerinden.⁴¹ Onun İbn Ebî Şeybe'de yer alan rivâyeti müsned-merfu' ve sahih bir rivâyettir. İbn Ebî Şeybe'de rivâyet 'küfrün başı doğu tarafındadır' ziyadesiyle nakledilmiştir.⁴² Rivâyet Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de sahih bir isnadla yer almakta, ancak 'küfrün başı doğu tarafındadır' ifadesi râvî Ebû Muâviye'nin yorumu olarak gözükmektedir.⁴³ Müsned'de yer alan bir başka rivâyette deve ve koyun sahipleri karşılaştırılmakta, fıkıhın, imanın ve hikmetin Yemen'de olduğu

33 Abdurrezzak, *Musanef*, hno:19885, Kabâil, 11/52

34 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno: 7639 (7652), 2/270

35 Müslim, hno:198, 1/52

36 Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsnedi Bezzâr*, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, hno:7726, 2/379

37 İbn Hacer, el-Askalânî, *Takribu'î-Tehzîb*, Dâru'r-Reşîd, Halep, 1406, 1/138, rakam:911

38 *Takribu'î-Tehzîb*, 2/555, rakam:7030

39 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno: 10996, 2/541

40 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno:10332(10327), 10333(10328), 10138 (10134), 7201(7202), 7616 (7627), Müslim, hno:191, 23, 1/51; Kudâî, Muhammed b. Selâme, *Müsnedü'ş-Şihâb*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, hno:160, 161, 1/128

41 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Mevkiu Ya'süb, yy, ty., 9/35

42 İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, hno:33099, 17/317

43 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno:7426 (7432), 2/252

belirtilmektedir.⁴⁴ Ebû Salih versiyonu ayrıca Müslim’de, İbn Hıbban’da ve Ebû Avâne’de geçmektedir. Müslim’in metninde tıpkı İbn Ebî Şeybe’nin metninde olduğu gibi ‘küfrün başı doğu tarafındadır’ ifadesi yer almaktadır.⁴⁵ İbn Hıbban ve Ebû Avâne’de yer alan isnadlar sahihtir. Çünkü sened muttasıldır ve senedde yer alan raviler sika ravilerdir. İbn Hıbban’daki rivâyetin metni deve ve koyun sahiplerini mukayese etmekte ve fıkıh, iman ve hikmetin Yemen’de olduğu belirtilmektedir.⁴⁶ Ebû Avâne’de yer alan ve isnadı sahih olan rivayette de ‘küfrün başı doğu tarafındadır’ ifadesi yer almaktadır.⁴⁷

Ebû Seleme b. Abdirrahman tarîkine gelince; bu zât çok hadis rivâyet eden sika imamlardandır. İbn Ebî Şeybe ondan gelen rivâyete eserinde yer vermiştir. Ancak bu rivâyet mürsel bir rivâyettir. Metin olarak da diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; *“İman Yemen’dedir; Hikmet Yemen’dedir. Onlar içlerinde zayıf ve haya sahibi kişilerin bulunduğu bir kavimdir”*⁴⁸ Rivâyet Ahmed b. Hanbel tarafından müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla tahriç edilmiştir. Bu isnatta yer alan Muhammed b. Amr sika bir râvî olmakla birlikte bazen onun Ebû Seleme’den onun görüşü gibi naklettiği rivâyeti bazen Ebû Seleme—Ebû Hureyre şeklinde rivâyet ettiği söylenmiştir. Bu gibi hatalarıyla birlikte onun güvenilir bir râvî olduğu kabul edilmiştir. Hadisi İmam Buhârî müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla rivâyet etmiştir. Bu rivâyette kibrin deve sahiplerinde sekinetin ise koyun sahiplerinde, iman ve hikmetin de Yemen’de olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Tirmizî’de ise deve ve koyun sahiplerinin zikredilmediği, sadece Yemenlilerin tavsif edildiği müsned-merfu’ ve sahih isnadlı bir rivayet zikredilmektedir.⁵⁰ Ebû Seleme versiyonu ayrıca Bezzâr tarafından da tahriç edilmiştir. Bezzâr’ın tahriç ettiği rivayette deve sahipleri ‘ehl-i Necd’ olarak tanımlanmaktadır.⁵¹

Hadisi Ebû Hureyre’den nakleden râvilerden bir diğeri de Velid b. Rebâh’tır. Hakkında ‘sadûk’ nitelemesi yapılan bu zâtın⁵² rivayeti imam Bezzâr tarafından müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla tahriç edilmiştir.⁵³

Ebû Hureyre rivâyetinin bir diğeri versiyonu Sâbit b. Hâris kanalıyla gelenidir. Bu versiyon Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde tahriç edilmiştir. Bu rivayet hadis âlimlerinin farklı metinlerini âdeta bir araya toplayan ve iman, fıkıh ve hik-

44 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno: 10227 (10222), 2/480

45 Müslim, hno:199, 1/53

46 İbn Hıbban, hno: 7297, 16/286

47 Ebû Avâne, hno:164, 1/62

48 İbn Ebî Şeybe, hno:33102, 17/319

49 Buhârî, hno:3499, 9/10

50 Tirmizî, hno:3935, 5/726

51 Bezzâr, *Müsned*, hno:7913, 2/395

52 Mizzi, Yusuf b. Zeki, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1980, 6703, 31/11

53 Bezzâr, *Müsned*, hno: 8126, 2/411

metin Yemen’de olduğunu ifade eden, deve ve koyun sahiplerini mukayese eden ve deve sahiplerinin doğu tarafında olduğunu belirten bir rivayettir.⁵⁴ Bu tarîkin isnadı zayıftır. Zira hadisi Ebû Hureyre’den rivâyet eden Sâbit b. Hâris tanınmamaktadır. Ayrıca isnadda yer alan râvi Abdullah ibn Lehîa hakkında hadis âlimleri çelişkili ifadeler kullanmışlardır. İbn Maîn onun zayıf olduğunu hadisiyle ihticâc olunmayacağını söylerken, Yahya b. Saîd onda bir beis görmemiştir. Ahmed b. Hanbel onun zabt ve itkânını överken, Nesâî ise zayıf olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise onun hadisinin itibâr için yazılabileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁵ Ahmed b. Hanbel onun Kuteybe b. Said yoluyla gelen rivâyetini almıştır. Zira Kuteybe, hadisi İbn Lehîa’nın kardeşinin oğlundan yazmış, sonra da onu ibn-i Lehîa’dan dinlemiştir.⁵⁶

Ebû Hureyre’nin bir başka tarîki ise Şebib b. Ravh kanalıyla gelenidir. Şebib b. Ravh sika bir râvidir. Şebib, Ebû Hureyre ile birlikte otururlarken Araplardan bir adamın gelip Ebû Hureyre’ye ‘bize Rasûlullah’tan hadis tahdis et’ dediğini bunun üzerine de Ebû Hureyre’nin şu hadisi naklettiğini söyler: “Dikkat edin! İman Yemen’dedir, Hikmet Yemen’dedir. Yemen tarafından Rabbinizin kudret nefesini hissediyorum. (Ebû Muğîre ise batı tarafından diye rivâyet etmiştir) Dikkat edin küfür, füsûk ve katı kalplilik deve çobanlığı yapanlardır. Şeytan onları yaptıkları işle kandırmıştır”⁵⁷

Ebû Hureyre’den hadisi bize ulaştıran kanallardan bir diğeri de Abdurrahman b. Yakub’tur.⁵⁸ Ebû Avâne’nin müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla tahric ettiği bu rivayetin metninde Yemen’e sadece ‘iman’ kelimesi nispet edilmiş, ayrıca deve ve koyun sahipleri karşılaştırmasında da deve sahiplerinin kibir ve katılık sıfatlarına riyanın da eklendiği görülmüştür.⁵⁹

Ebû Hureyre rivayetinin Hemmâm b. Münebbih tarîkine gelince; bu tarîk Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla zikredilmiştir. Zira senedde yer alan râviler sika râvidlerdir. Hemmâm b. Münebbih bu rivâyette Medine’ye geldiğini ve Hz. Peygamber’in minberinin yanında bir ilim halkasının bulunduğunu ve bu ders veren kişinin Ebû Hureyre olduğunu anlatıyor. Hemmâm, Ebû Hureyre’nin yanına gider ve ona selam verir. Ebû Hureyre ‘kimlerdensin’ diye sorar. Hemmâm: ‘Yemen ehlindenim’ deyince, Ebû Hureyre: “*Habibim ya da Ebu’l-Kâsım’dan şöyle işittim der: ‘iman Yemen’dedir; hikmet Yemen’dedir. Onlar yumuşak kalpli insanlardır. Eza ve ceza doğu tarafında bulunan deve sahiplerindedir*”⁶⁰

54 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno: 8929 (8942)

55 Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl fî nakdi’r-ricâl*, 2/475

56 İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 5/329

57 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno: 10991 (10978)

58 *Takrîbu’l-Tehzîb*, 2/353, rakam:4046

59 Ebû Avâne, hno:163, 1/62

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7496 (7505), 2/258

İbn Abbas rivâyetine gelince; bu rivâyetin metni şöyledir: İbn Abbas anlatıyor: Medine’de Hz. Peygamber ile birlikte olduğumuz bir zamanda Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Allahu Ekber! Allahu Ekber! Allah’ın yardımı ve fetih geldi. Yemen ehli geldi.* Şöyle denildi: “*Yâ Rasûlallah! Yemen ehli kimdir? Rasûlullah: “Onlar kalpleri ince, huyları yumuşak bir kavimdir. İman Yemen’dedir, fıkıh Yemen’dedir, hikmet Yemen’dedir.”*⁶¹ Hadisin bu tarîki Ebû Hâzım ve Zührî kanalıyla gelmektedir. Ebû Hâtım bu isnadla gelen rivâyetin batıl olduğunu, aslının bulunmadığını ifade etmektedir. Zira Zührî’nin Ebû Hâzım’dan rivâyeti yoktur.⁶² Ayrıca bu rivayette yer alan râvî Hüseyin b. İsa el-Hanefî zayıf bir râvidir.⁶³ Buhârî onun ‘meçhul’ olduğunu söylemiş, Ebû Zür’a onun hakkında ‘münkeru’l-hadis’ demiş, Ebû Hâtım ise ‘leyse bi’l-kavî’ nitelemesini yapmıştır.⁶⁴ İbn Abbas rivayeti kölesi İkrime tarîki ile de gelmiştir. Bu tarîkin metni de aşağı yukarı bir önceki metin ile aynıdır. Nasr sûresinin nüzûlü ile ilgili olarak Hz. Peygamber’in Yemen ehli hakkında söylediklerini ihtiva etmektedir. Bu rivâyet Nesâî tarafından tahriç edilmiştir. Ancak senedde yer alan râvîlerden Hilâl b. Hübâb hakkında hadis âlimleri bazı olumsuz şeyler söylemişlerdir. Mesela; İbn Hibban onu Kitâbu’s-Sikât’ında zikretmekte ama onun hata ettiğini ve muhalif kaldığını da söylemektedir. Ayrıca aynı İbn Hibban onu ‘Duafâ’ında da zikretmekte ömrünün sonunda karıştırdığını ifade etmektedir. Tek başına kaldığında onunla ihticac etmenin caiz olmadığını da belirtmektedir. Ukaylî de onun hadisinde vehm olduğunu ve ömrünün sonunda karıştırdığını dile getirmiştir. İbn Maîn ise onun sika olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise ömrünün sonunda karıştırdığı iddialarını reddetmiştir.⁶⁵ Bu rivâyeti ayrıca İkrime—Ma’mer—İbn Sevr—İbn Abdî’l-A’lâ tarîki ile Taberî tahric etmiştir.⁶⁶

Hadisin Taberî’de Ebû Said et-Temmâr tarafından rivayet edilen başka bir versiyonu daha vardır. Ancak bu rivâyet mürseldir. Zira, Ebû Said et-Temmâr diye bilinen Süfyan b. Dînâr tâbiînin küçüklerindedir. Ayrıca hadisi ondan rivayet eden Zeyd b. Eslem’in de Ebû Said et-Temmâr’dan hadis rivayet ettiğine dair bir kayda rastlanılmamıştır.⁶⁷ Hadisin metni ise şöyledir: Ebû Said et-Temmâr Rasûlullah’ın şöyle söylediğini nakletmektedir: “*Yakında bir kavim gelecek ki siz onların amelleri karşısında kendi amellerinizi küçümseyeceksiniz. Onlar kimlerdir yâ Rasûlallah Kureyş midir? diye sorduk. Rasûlullah: Hayır onlar ince gönüllü, yumuşak kalplidirler. dedi ve eliyle Yemen tarafını işaret ederek. “Onlar Yemen ehlidir. Dikkat edin iman Yemen’dedir, hikmet Yemen’dedir.”* buyurdular. Yâ

61 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vili’l-Kur’ân*, Müessesetu’r-Risâle, 2000, 24/667; İbn Hibban,

62 Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *İlelu’l-Hadis li’bni Ebî Hâtım*, ty., yy., hno: 1968, 1/689

63 *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1/168, rakam:1341

64 İbn-i Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, no:622, 2/313

65 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, Risâle, Beyrut 1980, 30/332

66 Taberî, *Câmiü’l-Beyân fî Te’vili’l-Kur’ân*, Risâle, Beyrut 2000, 24/668

67 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/109

Rasûlallah: Onlar bizden daha mı hayırlıdırlar” dedik. Rasûlullah: “*Allah’a yemin olsun ki onlar altın bir dağı infak etseler dahi sizin infak ettiğiniz küçücük bir miktara ve hatta onun yarısına bile ulaşamazlar.* Sonra şöyle buyurdular: Dikkat edin şu âyet bizimle insanlar arasında ayırt edici bir âyettir: “*Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra infak edip savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla birlikte Allah hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir.* (Hadid 10)”⁶⁸

Rivâyetin Ebû Mesud Ukbe b. Amr versiyonuna gelince; bu zât Akabe beyatına tanık olmuş sahabilerdendir. Hadisi ondan rivayet eden Kays b. Ebî Hâzim hakkında hadis imamları çelişkili ifadeler kullanmışlardır. Onun sika olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun hakkında ‘münkeru’l-hadis’ nitelemesini yapanlar da olmuştur.⁶⁹ Hadisi İbn-i Ebî Şeybe eserinde tahrîç etmiştir. Hadisin metni ise şöyledir: Hz. Peygamber eliyle Yemen tarafına işaret ederek şöyle buyurdu: “*İman işte oradadır. Kasvet ve katı kalplilik ise deve çobanlığı yapan Mudar ve Rebia oğullarındadır*”⁷⁰ Ebû Mesud Ukbe b. Amr rivayetini ayrıca Ahmed b. Hanbel Fezâil’inde, Tabarânî Mu’cemu’l-Kebîr’inde tahrîç etmişlerdir.⁷¹

Rivâyetin bir diğer târiki Câbir b. Abdillâh kanalıyla gelmektedir. İbn-i Ebî Şeybe’nin Musannef’inde müsned-merfu’ ve sahih bir isnadla naklettiği bu rivâyetin metninde ise ‘iman’ kelimesi Hicaz’a nispet edilmektedir: “*İman Hicaz ehlinde dir. Kasvet ve katı kalplilik ise doğu tarafındaki Mudar ve Rabia oğullarındadır.*”⁷²

Rivâyetin hadis kitaplarının dışındaki bazı kaynaklarda Osman b. Affan’dan, Berâ b. Azib’den ve Enes b. Mâlik’ten gelen tarikleri zikredilmektedir. Ancak bu versiyonların isnadları problemlidir. Osman b. Affan târiki Râmehurmuzî tarafından kaydedilmiştir.⁷³ Berâ b. Azib târiki de Târîhu Bağdâd’da yer almaktadır.⁷⁴ Enes b. Malik târiki tarih kaynaklarında yer almıştır.⁷⁵

Görüldüğü gibi hadis imamları tarafından değişik tariklerle tahrîç edilen hadis isnad bakımından sağlamdır. Zira hadisin pek çok tarikten gelen merfu, müs-

68 Taberî, 23/176

69 İbn Hacer, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, no: 691, 8/347

70 İbn Ebî Şeybe, hno:33100, 17/317

71 Ahmed, *Fezâilu’s-Sahâbe*, hno:1608, 2/862; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mu’cemu’l-Kebîr*; Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul, 1983, hno: 568, 577, 823, 851, 17/210, 212, 299, 309,

72 İbn Ebî Şeybe, hno: 33101, 17/318

73 Râmehurmuzî, Ebu’l-Hasen b. Abdirrahman, *Emsâlu’l-Hadis*, Müessesetü Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 1409, s.151

74 Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty, hno:6657, 12/195

75 Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995, 36/449, 37/53

ned ve sahih isnadları vardır. ⁷⁶. Ayrıca çağımızın değerli âlimlerinden merhum Elbânî ile Şuayb Arnavut da hadisin sahih olduğu kanaatine ulaşmışlardır. ⁷⁷

4. Rivâyet'in Metin Tahlili

“el-İmânu yemânun ve'l-hikmetu yemâniyetun” ifadesinin zahirinde bir mensûbiyet olduğu anlaşılmalıdır. Yani bu ifade ile ‘İman’ Yemen’e nispet edilmiştir. Buna göre ifade ‘İman Yemen’e aittir, Yemen’e mensuptur, Yemenlidir’ anlamına gelmektedir.

Hadiste geçen ‘yemân’ kelimesinin aslı ‘yemeniyyün’ dür. Kelimede yer alan nispet ‘ya’ sı hazfedilmiş ve onun yerine bedel olarak ‘elif’ getirilmiş ve kelime ‘yemân’ şeklini almıştır. ⁷⁸

Hadiste geçen ‘fıkıh’ kelimesi ‘dini bilme ve anlama’ manasına gelmekte, istilâhî anlamda kullanılan ‘fıkıh’ kastedilmemektedir. ⁷⁹

Ayrıca hadisin bazı versiyonlarında yer alan ‘hikmet’ kelimesi de insanı doğruya, güzele sevk eden ve onu kötü ve çirkin şeylerden uzaklaştıran her söz anlamında tanımlanmıştır. ⁸⁰

Rivâyetlerde Yemenlilerin vasfı olarak sık sık kullanılan ‘kalb yumuşaklığı ve inceliği’ hakka icâbet, ilâhî gerçekleri düşünme, etkilene gibi hasletlere sahip olma anlamına gelmektedir. ⁸¹

İslam alimleri Hz. Peygamber’in bu hadisinde neyin murat edildiği hususunda ihtilaf etmişler ve birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şimdi bu görüşleri maddeler halinde görelim:

1. Hadiste geçen ‘Yeman’ kelimesi ile kastedilen Mekke’dir. Zira Mekke imanın kaynağıdır. İman orada doğmuş ve oradan tüm dünyaya yayılmıştır. Mekke’nin Yemen ile alakasına gelince; Mekke Medine’ye nispetle sağ cihette kaldığından ‘yeman’ kelimesi ile ifade edilmiştir. ⁸² Kastedilenin Mekke olduğuna ilişkin bir başka açıklamada da Mekke’nin Tihame’de olduğu ve Yemen’in de

76 Hadisin temel hadis eserlerinin dışında başka isnadları da bulunmaktadır. Örneğin, Râmhurmuzî’nin Emsâlu’l-Hadis isimli eserinde hadis oldukça problemlili bir isnadla zikredilmektedir. Bkz: *Emsâlu’l-Hadis*, Müessesetu’l-Kütübi’s-Sakâfiyye, Beyrut, 1409, 1/151;

77 Bkz. Muhammed Elbânî, *Silsiletu Ehâdisu’s-Sahîha*, 13/170, 172; İbn- Hıbban, *Sahih*, hno:7297, 16/286, hno: 7299, 16/288, hno:7300, 16/289

78 İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bârî*, Da’ru’l-Ma’rife, Beyrut, 1379, 6/532

79 Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya.b Şeref, *Şerhu’n-Nevevî, ala Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1392,

80 Nevevî, a.y

81 Nevevî, a.y

82 İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, 10/299

Tihame arzında yer aldığı söylenmiştir.⁸³ Ancak bu görüş isabetli değildir. Zira Hz. Peygamber hadisin bir başka tarıkında katı kalpli kimselerin Rabia ve Mudar kabilelerindeki deve sahipleri olduğunu bildirmiştir. Tihame ehlinin çoğu da Mudar kabilesindedir.⁸⁴ Bu görüşler bize göre isabetli olmayıp, hadisin metninde yer alan açık ifadeyi zorlayıcı yorumlardır. Bu yorumlar hadisin zahirine aykırıdır.

2. Medine'yi dışarıda bırakan birinci görüş pek rağbet görmemiş olacak ki bu sefer hadiste kastedilen Mekke ve Medine'dir denilmiştir. Zira her iki şehir Şam'a nispetle sağ cihette kalmaktadır. Nitekim "iman Hicaz ehlinindedir"⁸⁵ hadisi de bu görüşü teyit etmektedir.⁸⁶ Hadiste kastedilenin Mekke ve Medine olduğu ile ilgili bir başka açıklama da şöyledir: Hz. Peygamber bu sözü Tebuk seferinde iken söylemiştir. Tebuk ile Yemen arasında Mekke ve Medine bulunmaktadır. 'İman Hicaz ehlinindedir' hadisi de bunu teyid etmektedir. Hadiste geçen 'ehl-i Yemen' ifadesi ile kastedilen 'Medine Ehlidir' zira onlar Yemenlidirler.⁸⁷ O zaman Mekke ve Medine Yemen nahiyesinde bulunmakta idi. Dolayısıyla kastedilen Yemen nahiyesi olan Mekke ve Medine'dir.⁸⁸ Yemen'in nahiyesi olması sebebiyle Mekke ve Medine'nin kastedildiği de anlamlı değildir. Zira Yemen'in nahiyeleri övülüyorsa, Yemen'in kendisi de bütünüyle övülüyor demektir. Sonra kısa, öz, açık, seçik, veciz özellikleriyle Arab'ın en iyi konuşanı olarak bilinen Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine ismini zikretmeden, Yemen üzerinden Mekke ve Medine'yi kastettiğini söylemek de pek anlamlı olmaz. Sonra Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine ismini zikretmesine de hiçbir mani yoktur.

3. Bir başka görüşe göre kastedilen Medine'dir. Zira Medine'nin çoğu Yemenlidir. Rivâyette sâbık Yemenliler kastedilmektedir.⁸⁹ Bir başka görüşe göre hadiste kastedilen Ensar'dır. Zira onlar Yemen asıllıdır. İmanın Ensar'a nispet edilmesi onların Hz. Peygamber'e olan yardım ve desteklerinde asıl unsur olmalarından kaynaklanmaktadır.⁹⁰ Nevevî insanların çoğunun bu görüşte olduğunu ve Ebu Ubeyd'e göre görüşlerin en güzeli olduğunu kaydetmektedir. Ancak İbnu's-Salah bu görüşe itiraz etmiş ve hadisin zahiri anlamına ters olduğunu söylemiştir. Zira hadisin bir başka tarıkında "*Sizin yanınıza Yemen ehli geldi*" denilmiştir. Buna göre muhatap Ensar'dır, gelenler ise Ensar'ın dışında başka kişilerdir.⁹¹

83 Nevevî, 1/133; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 8/431; Aynî, Bedrü'd-dîn, *Umdetu'l-Kârî*, Daru'l-Fikr, ty. 24/18; Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmi'i'l-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty., 6/423

84 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Asâr*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, 1/468

85 İbn Ebî Şeybe, hno: 33101, 17/318

86 *Fethu'l-Bari*, a.y

87 Kurtubî, Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhisi Kitâbu Muslim*, ty, yy., 2/2

88 Nevevî, 1/133; Mubârekpûrî, 6/423

89 Kurtubî, *el-Müfhim*, 2/3

90 *Fethu'l-Bârî*, a.y; Aynî, 24/18

91 Nevevî, 1/133; Fethu'l-Bârî, 8/431; Aynî, 24/18; Mubârekpûrî, 6/423

4. İbn-u Salah hadisin zahiri manası ile anlaşılmasında bir problemin olmadığını ifade eder. Ona göre hadiste kastedilenin Yemen ehlinin Meşrik ehline tafdil edilmesidir. Bunun da sebebi, Yemenlilerin Meşriklielerin aksine büyüklük taslamadan ve Müslümanlara sıkıntı ve meşakkat vermeden imanı kabul etmeleridir. Bir kimse her hangi bir vasıf ile tavsif edildiğinde ve o vasıf güçlendiğinde o kimsenin kemal halini işaret etmek için o vasıf kendisine nispet edilir. Bu ifade başkalarında iman yoktur anlamına gelmez. İmanın kendilerine nispet edildiği kişilerde imanın kemaline işaret eder. Bu anlamda hadis “iman Hicaz ehline” hadisi ile de çelişmez.⁹² Hadiste “yeman” ifadesi hem Yemenli olanlara hem de Yemen’de ikamet edenlere şâmdir. Ancak hadisin zahirinden anlaşılan Yemen’de ikamet eden kimselerdir.⁹³

5. Bu görüşe göre hadiste muayyen bir belde değil de kavimlerin özellikleri, nitelikleri kastedilmiştir. “İncelik ve yumuşak kalplilik”, “Kibir ve katı kalplilik” murat edilmiştir.⁹⁴ Özellikle Kalabâzî’nin bu hadis ile ilgili yorumu oldukça güzeldir. O ince ve yumuşak kalplilikle iman ve hikmet ilişkisine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan da kibir ve katı kalplilikle küfür arasında bir ilişki kurmuştur.⁹⁵

6. Hadiste o zaman diliminde mevcut olan Yemen ehli kastedilmiştir. Hadiste “ehli Yemen” bütün zamanlarda Yemenlileri içine alan bir ifade değildir.⁹⁶ Ancak Sindî hadiste ifade edilen niteliklerin her zaman Yemen cihetinde yer alan insanlarda bulunan nitelikler olduğunu belirtmektedir. Çoğunlukla Yemen cihetinde bulunan insanlar yumuşak kalpli, halim ve selim insanlardır, buna mukabil kuzey tarafında yer alanlar da katı kalpli insanlar olduğunu dile getirmektedir.⁹⁷

7. Hakim et-Tirmizi hadiste özel bir şahsın kastedildiğini ileri sürmüş ve o şahsın Üveys el-Karnî olduğunu belirtmiştir. İbn Receb de aynı görüşü paylaşmakta ilave olarak hadiste Ebu Musa el-Eş’ari’nin kastedildiğini söylemektedir. Ancak Ebu’l-Müslim el-Havlani, Tâvus, Vehb b. Münebbih gibi Yemenli âlimler de bunun kapsamına girebilirler.⁹⁸ Nevevî de Hz. Peygamber’in vefatından sonra bu gibi zatların oradan çıkmasının Yemen ehli hakkında söylenen övgü sözlerini teyit edici mahiyette olduğunu ifade etmektedir.⁹⁹ Hakîm et-Tirmizî’ye nispet edilen görüşün ise görünen hiçbir dayanağı yoktur.

8. Hadiste kastedilenin Yemenli kabîleler olduğu söylenmiştir. Bunlar, Hz. Ebû Bekir döneminde Şam’ın ve Irak’ın bir bölümünün fethedilmesi için Hz. Ebû

92 *Fethu’l-Bârî*, a.y; Nevevi, 1/133; Mubârekfûrî, 6/423

93 *Fethu’l-Bârî*, 8/431

94 *Fethu’l-Bârî*, a.y;

95 Kalâbâzî, *Bahru’l-Fevâit*, Mevkiu Câmi’il Hadis, ty. 1/91

96 *Fethu’l-Bârî*, a.y; *Aynî*, 24/18; Mubârekfûrî, 6/423

97 es-Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî, *Hâşiyeyi Buharî*, Dâru’l-Fikr, yy.ty, 3/31

98 İbn-i Receb, *Camîu’l-Ulum ve’l-Hikem*, 9.hadis, 11/20

99 Nevevî, *Minhâc*, 2/30

Bekir'e heyetler halinde gelen Yemenli kabilelerdir. Nitekim Hz. Peygamber bunlara şu rivâyetle işaret etmiştir: "Yemen tarafından gelecek olan Rahman'ın yardımını hissediyorum"¹⁰⁰

Biz "İman Yemen'dedir, Hikmet Yemen'dedir" sözünün Hz. Peygamber'i ziyarete gelen ve iman eden heyetlerle özellikle Yemenli heyetlerle yaptığı görüşmelerin bütünlüğü içerisinde daha rahat bir şekilde anlaşılacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki;

Bilindiği gibi hicretin 8. veya 9. yılı "Elçiler Yılı" diye isimlendirilir.¹⁰¹ Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmesinin ardından Kureyş'in zayıflayan gücü bölgede yer alan pek çok kabilelerin İslam'a yönelmesi sonucunu doğurdu. Kabileler heyetler halinde akın akın Medine'ye gelip Hz. Peygamber'i ziyaret ediyor ve İslam'a giriyorlardı. Her ne kadar 8. yıl "Elçiler Yılı" şeklinde adlandırılmış olsa da kabilelerin Medine'ye geliş ve gidişleri bu seneye mahsus değildi. Heyetlerin gelişi hicrî 9. ve 10. yıllarda da devam etti.

Kabilelerin Medine'ye gelişleri, giyinişleri, Hz. Peygamber'in yanında ta-kındıkları tavır ve tutumları, Hz. Peygamber ile olan diyalogları, getirdikleri ve götürdükleri hediyeler, Hz. Peygamber'in onlara söyledikleri İslam tarihinin oldukça dikkat çeken kesitlerini oluşturur.

Hz. Peygamber'in kendisini ziyarete gelen kabileleri çok güzel bir şekilde karşıladığını, onlara iltifat edici sözler söylediğini, hediyeler verdiğini biliyoruz. Örneğin, Yemen'den Ezd Şenûe heyeti gelmişti. On küsür kişiden oluşan bu heyetin başkanı Surad b. Abdillâh el-Ezdi idi. Sahabeden Ferve b. Amr onları on gün ağırladı. Bu heyet ziyaretlerinin sonunda Müslüman oldu. Hz. Peygamber Surad'ı komutan olarak görevlendirdi. Sonra ona Müslüman olanlarla birlikte müşrik kabilelere karşı cihad etmesini emretti. Surad'ın fedakarlıkları neticesinde pek çok kabile Müslüman oldu. Bu kabilelerden biri de Cüreşliler idi. Heyet halinde Hz. Peygamber'in yanına geldiler ve Müslüman oldular. Hz. Peygamber gelen heyetlere özelliklerine göre hitap eder, onlara çeşitli iltifatlarda bulunurdu. Nitekim Cüreşlilere de şöyle hitap etti: "Merhaba! İnsanların en güzel yüzlüleri, en güzel sözlüleri, ahde vefa bakımından en doğruları, emanete riayet bakımından en yüceleri! Siz bendensiniz ben de sizdenim"¹⁰²

Hz. Peygamber'in heyetlere yaptığı iltifat cümleleri ile "İman Yemen'dedir, hikmet Yemen'dedir" hadisindeki ifade şekli arasında bir takım benzerlikler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Ezd heyeti hakkında Hz. Peygamber şöyle söylemişti: "Ezd heyeti ne iyidir! Ağızları temiz, yeminlerinde sadık, kalpleri takvadır" Yine onlar hakkında Hz. Peygamber: "Ezd bendendir; ben de onlardanım. Onlar kızdığımda kızarım; ben kızdığımda da onlar kızar, onlar hoşnut olduğunda hoşnut

100 Kurtubî, *el-Müfhim*, 2/3

101 *Sübülü'l-Hüda*, 6/254, 260

102 A.g.e, 6/262

olurum, ben hoşnut olduğumda da onlar hoşnut olur”¹⁰³ demişti. Hz. Peygamber heyetlere iltifat edici sözler söylerken bu sözler ile kabilelerin isimleri arasında da bir ilişki kurduğu yani *seci*’ yaptığı görülmektedir. Örneğin, Eslem heyeti geldiğinde onlara şöyle dedi: “*Eslem kabilesine Allah selamet, Gıfar kabilesine de Allah gufran versin*” (Esleme Sâlemehallah ve Gıfara gafarallah leha)¹⁰⁴ Benzer şekilde Hz. Peygamber’in Yemen’den gelenler ile ilgili olarak kullandığı “*el-İmânu Yemân*” ifadesinde de bir *seci*’ yaptığı görülmektedir.

Heyetler içerisinde birbirinden farklı özellikte olan heyetlerin bulunduğunu, Hz. Peygamber’in özellikle Yemen’den gelen heyetlerden oldukça memnun olduğunu, onların İslam’a olan sadakat ve bağlılıklarının, İslam’ı öğrenme gayretlerinin Hz. Peygamber’i ziyadesi ile sevindirdiğini görmekteyiz.

Örneğin, Hz. Peygamber başlarında Mâlik b. Namt el-Hemdânî ile birlikte yüz yirmi binekli kişi ile Medine’ye gelen Hemdân heyeti hakkında şöyle söylemiştir: “Hemdân ne güzel bir yerdir. Düşmanlara karşı yardımda, savunmada atiktirler, gayrette sabırlıdırlar. İslam’ın direkleri olan Salih kişiler de onlardadır”¹⁰⁵ Hemdân heyetinin başkanı Mâlik b. Namt bir şairdi. Hz. Peygamber’in önünde güzel şiirler söyledi. Ayrıca çok güzel fasih konuşmalar yaptı. Hz. Peygamber Hz. Ali’yi Yemen’e gönderdi. Hz. Ali’nin orada yaptığı çalışmalar neticesinde bütün Hemdân Müslüman oldu. Hz. Ali bütün bu gelişmeleri Hz. Peygamber’e bir mektupla bildirdi. Mektubu okuyan Hz. Peygamber bütün Hemdân’ın Müslüman olduğunu öğrenince sevinçten secdeye kapandı ve “Hemdân’a selam olsun! Hemdân’a selam olsun” dedi.¹⁰⁶

Hz. Peygamber’e gelen heyetler içerisinde Yemen’den gelenler özellikle hal ve hareketleri, tavır ve tutumları ile diğer heyetlerden ayrılmaktaydı. Hatta bu durum sahabilerin de dikkati çekmiş ve bu farklılığı ifade etmişlerdi. Örneğin; Yemen’den gelen Tüçib oğulları heyeti hakkında Hz. Ebû Bekir: “Yâ Rasûlallah! Arap heyetleri içinde şu Tüçib kabilesi gibisi yoktur” dedi.¹⁰⁷ Tüçib oğulları on üç kişilik bir heyet ile Medine’ye gelmişlerdi. Hz. Peygamber’in yanına gelirken aynı zamanda yanlarında Allah’ın farz kıldığı zekatları da getirmişlerdi. Onların bu tutum ve davranışları Hz. Peygamber’i ziyâdesiyle memnun etti. Hz. Peygamber onlara: “Bu zekatları geri götürüp fakirlerinize bölüştürün” dedi. Onlar da “Yâ Rasûlallah! Biz fakirlerimizden arta kalanı getirdik” dediler. Hz. Ebû Bekir’in de onları övücü sözleri üzerine Hz. Peygamber: “Hidayet Allah’ın elindedir. Allah hayrını dilediği kimsenin kalbini imana açar” buyurdu.¹⁰⁸ Hz. Ebû Bekir’in “Arap kabileleri içinde Tüçib kabilesi gibisi yoktur” sözü Medine’ye gelen heyetler ara-

103 A.g.e, 6/264

104 A.g.e, 6/270

105 A.g.e, 6/427

106 A.g.e, a.y

107 A.g.e, 6/285

108 A.y

sında yapılan bir mukayese neticesinde söylenmiş bir sözdür. Zira heyetler içerisinde Yemen kabileleri gibi anlayışlı, yumuşak, teslimiyet ehli duygulu olanlar olduğu gibi sert, kaba olanlar da vardı. Hatta bunlardan bazılarının sertliği ve kabalığı hakkında âyet nazil oldu. Örneğin, Temim heyeti sert ve kaba bir davranış sergilemiş haklarında âyet inmişti.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'e hücrelerinin ardından üç kere seslenerek; "Ey Muhammed! Yanımıza gel! Ey Muhammed! Yanımıza gel!" demişlerdi. Hz. Peygamber onların bağırmasından rahatsız olmuştu. Hücrelerinden çıkıp yanlarına gelen Hz. Peygamber'e bu defa da şöyle demişlerdi: "Ey Muhammed! Doğrusu bizim övmemiz güzeldir. Yermemiz de çok fenadır. Bizler Arapların en cömert kavmiyiz" Bunun üzerine Hz. Peygamber de "Yalan söylediniz! Bilakis, Allah'ın övmesi güzel, onun yermesi çirkindir. Yakup'un oğlu Yusuf ise sizden daha keremlidir"¹¹⁰ Yine Temim heyeti hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Onlar, Temim kabilesinin kaba kimseleridir."¹¹¹

Yemen'den gelen heyetler hakkında ifade edilen özelliklerden biri hiçbir baskıya ve zorlamaya maruz kalmadan, gönül hoşnutluğu ile gelip Müslüman olmalarıdır. Örneğin Hadramevt'ten Vâil b. Hucr daha kendisi Medine'ye gelmeden önce Hz. Peygamber tarafından geleceği ashaba haber verilmişti. Vâil'in ataları kral idi. Hz. Peygamber onu 'kralların bakıyesi' diye nitelendirdi.¹¹² Geldiğinde ridasını yere serdi ve onun üzerinde Vâil'i ağırladı. Sonra hutbeye çıktı, Vâil'i de yanına aldı. Ashabına hitaben bir konuşma yaptı ve Vâil b. Hucr'u onlara tanıttı. Bu tanıtmada esnasında Vâil'in çok uzak diyarlardan geldiğini ve hiçbir baskıya uğramadan, kendi hür iradesi ile ve gönül hoşnutluğuyla, Allah ve Rasûlü'nün sevgisi ile geldiğini dile getirdi. Sonra Hz. Peygamber onun başını sıvazladı ve 'Allah'ım Vâil'in çocuklarını ve onların çocuklarını bereketli kıl' diye dua etti.¹¹³

Yemen'den gelen heyetler içerisinde bir diğeri de Abdu Kays heyeti idi. Hz. Peygamber onları da zorlanmadan, gönül hoşnutluğuyla İslam'a girmeleriyle övmektedir. "Doğudan bir grup gelecek. Onlar İslam'a zorlanmadan girerler. Yiyeceklerini paylaşırlar. Allahım Abdu Kays'ı bağışla onlar mal istemiyorlar, onlar sadece benim için geldiler, bana geldiler. Onlar Maşrik ehlinin en hayırlılarıdır."¹¹⁴ Yemen'den gelen heyetlerin zorlanmadan iman etmeleri, oldukça kalabalık bir şekilde Medine'ye akın akın gelmeleri, Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarına karşı süratle teslimiyet göstermeleri, putları inkar edip yıkmaları, irtidat edenlere karşı savaşmaları gibi imanla irtibatlı özellikleri sebebiyle Hz. Peygamber'in "İman Yemen'dedir" övgüsüne nail olduklarını söyleyebiliriz. Örneğin; hicretin 10. yılında Kinde heyeti seksen veya altmış binitli kişilerle Medine'ye gelmişlerdi. Baş-

109 Hucurât 49/4

110 A.g.e, 6/287

111 A.g.e, 6/291

112 İbn-i Hacer, el-Askalâni, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır, 1939, 3/628

113 A.g.e, 6/431

114 A.g.e, 6/368

kanları Eş'as b. Kays idi. Heyetin üzerlerinde Yemen işi sırmalı, ipekli elbiseler vardı. Hz. Peygamber onlara 'Sizler Müslüman oldunuz mu? diye sordu. Onlar 'Evet, Müslüman olduk' deyince; 'O halde üzerlerinizdeki bu ipekli elbiseler de nedir?' dedi. Bunun üzerine heyet hemen üzerlerindeki ipekli elbiseleri çıkarttılar.

Yine Müslüman olan Yemenli şâir İmruu'l-Kays irtidat eden akrabalarıyla savaşa girdi. Amcasıyla karşı karşıya geldiğinde amcası ona: "Yazık ben senin amcanım beni de mi öldüreceksin" deyince; İmruul Kays "Sen amcamsın Yüce Allah ise Rabbindir" dedi ve irtidat eden amcasını öldürdü. Ayrıca o, ridde olaylarında söylediği şiirlerle kavmini sebata teşvik etti.¹¹⁵ İbn Teymiyye de Yemenlilerin Ridde ehli ile savaşmalarını ve ülkelerin feth edilmesinde gösterdikleri gayret ve yardımı bu hadise delil olarak zikretmektedir.¹¹⁶ İnsanlar İslam'dan çıktıkları vakit Yemen ehli İslam'a yöneldiler, İslam'ı dirilttiler, insanlar terk ettiklerinde sünnetle amel ettiler, insanların gaflet ettikleri dönemde cihadı ayağa kaldırdılar. Örneğin, peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Esved el-Ansî'yi ve taraftarlarını öldürdüler. Ayrıca Hz. Ebu Bekir döneminde onun her hangi bir talebi olmadığı halde kendi gayretleri ile irtidat edenlere karşı savaştılar.¹¹⁷

İman kelimesinin Yemen'e, dolayısıyla Yemenlilere nispet edilmesi teşrif ve ta'zim içindir.¹¹⁸ Yemenliler için söylenen bu ifade, onların, imandan yüz çevirenlere karşı îmânî bir mücadele başlatıp, imanı müdafaa etmelerinde gösterdikleri gayret neticesinde kendilerine yapılmış bir övgüdür. Nitekim Maide süresinde 56. âyetinde yer alan 'Ey İman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah yakında bir kavim getirecek ki Allah onları sever onlar da Allah'ı severler, onlar müminlere karşı merhametli, mütevazî, kafirlere karşı ise şiddetli ve izzetlidir. Onlar Allah yolunda cihad ederler ve bunu yaparken kendilerini kınayanların kınamasından çekinmezler' âyetinde bahsi geçen kavim ile Yemenli Ebû Musa el-Eş'arî kabilesinin ya da genel olarak Yemen ehlinin kastedildiği ifade edilmiştir. Çünkü Yemen ehli Hz. Ömer devrinde yapılan Kadîsiye savaşında büyük fedakarlık göstermiştir.¹¹⁹

Yemen'den gelen kabilelerde dikkat çeken hususlardan biri de onların şiirler okumaları, güzel sözler söylemeleridir. Belki de Hz. Peygamber bu özelliklerinden dolayı onları "kalpleri ince, gönülleri yumuşak" kişiler olarak nitelendirmiş, belki de bu sebepten, okudukları şiirlerden, söyledikleri güzel sözlerden "hikmet Yemen'dedir" sözü ile onları yüceltmıştır. Örneğin, şiirler söyleyerek Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Eş'ari heyeti şöyle diyordu:

115 İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, Kahire, ty, 1/104; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/64

116 İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, 6/398

117 Sefer el-Huvâlî, *Durûs*, Mevkiu Şebeketi'l-İslâmiyye, 55/14

118 Hâzin, Alâu'd-din, *Tefsîru Hâzin*, Nasr sûresi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, 4/492

119 *Hâzin*, 2/55

Yarın sevgiliyle buluşacağız

Muhammed ve yârenleriyle¹²⁰

Eş'arîler Yemen'in önemli kabilelerinden biridir. Hz. Peygamber'in onlar hakkında söylediği iltifatkâr sözler aynı zamanda "*İman Yemen'dedir, hikmet Yemen'dedir*" hadisinin Yemenliler için söylenildiğine açıkça işaret etmesi bakımından da önemlidir. Hz. Peygamber bir gün ashabıyla otururken "Allah'ım, gemide bulunanları kurtar" diye dua etti. Bir müddet geçtikten sonra ise "*Yardım istemişlerdi*" dedi. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber "Kalpleri sizden daha ince olan bir kavim geliyor" dedi. Bunun üzerine Eş'arîler geldi. Eş'arî heyeti Medine'ye geldiğinde ise "Başlarında sâlih bir zât ile geldiler" buyurdu. Hakında sâlih zât denilen kişi Amr b. el-Hamîk el-Huzâî idi. Hz. Peygamber onlara: "Nereden geliyorsunuz?" diye sordu. Onlar: "Zebid'den" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Allah Zebid'e bereket versin" diye dua etti. Onlar Müslüman oldular ve Hz. Peygamber'e biat ettiler. Hz. Peygamber de onlar hakkında: "İnsanlar içinde Eş'arîler'in yeri içinde misk bulunan kese gibidir" buyurdu.¹²¹

Yine Yemen'den gelenlerden Ferve b. Müseyk de Hz. Peygamber'in huzurunda şiir okumuştur.¹²² Bir diğer Yemenli şâir Amr b. Ma'dikerib de şiirler okuyarak Hz. Peygamber'in huzuruna gelmişti.¹²³ On beş kişilik bir heyet ile gelen Küleyb b. Esed de aynı şekilde Hz. Peygamber'in huzurunda şiirler okumuştur.

Yemen'den gelen heyetlerde yoğun bir şekilde görülen özelliklerden bir diğeri de onların Hz. Peygamber'e gelerek kendilerine Sünnet'i, İslam'ı öğretecek bir muallim gönderilmesini talep etmeleridir.¹²⁴ Onların imana, İslam'a ve ilme olan bu teveccühleri, dini öğrenmede gösterdikleri istek ve gayretleri '*İman Yemen'dedir, hikmet Yemendedir, fıkıh Yemen'dedir*' övgüsüne nail olmalarına sebep olmuş olabilir. Ayrıca Yemen ehlinin yumuşak huylu insanlar olarak da nitelendirildikleri, Hz. Peygamber'in Yemen heyeti gelmeden bir gün önce ashabına onlar hakkında olumlu şeyler söylediği ve Yemenlilerin de geldiklerinde ilk defa musâfaha âdetini başlatan kişiler oldukları rivayetlerde yer almıştır.¹²⁵

Hadisin Yemenlilerle, onların övgüye layık bir takım özellikleriyle ilgili olmasının bugün bize hitap eden yönünün ne olduğuna gelince; belki bizlerin de peygamberî övgüye nail olabilmemiz için aynı özelliklere sahip olmamız gerektiğini söylememiz mümkündür. Tarihin o döneminde Yemenlileri bu Nebevî övgüye nail kılan özellikler ne ise bugünkü Yemenlileri de Yemenli olmayan Müslümanları da aynı şekilde peygamberî iltifata mazhar kılacak olan şey odur. O da,

120 *Sübülü'l-Hüda*, 6/273

121 *Sübülü'l-Hüda*, 6/273, 274

122 A.g.e, 6/392, 393

123 A.g.e, 6/382

124 *Müslim*, hno: 2419, 4/1881

125 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, hno:13649, 3/251

Allah ve Peygamberi'ne karşı sevgiyle dolu bir iman, zorlanmadan, gönül hoşnutluğuyla, hiçbir beklenti içerisinde olmadan gösterilen bir teslimiyet, hasbî bir bağlanış, dini öğrenmede gösterilen istek ve gayret, gönül inceliğini, kalp yumuşaklığını yansıtan ve kendini şiir ve güzel sözlerle ortaya koyan edebî bir zevktir.

Ayrıca hadiste verilen bir başka mesaj daha vardır ki; o da Kur'an'ın pek çok âyetinde kendini gösteren bir mesajdır. Aynı zamanda İslâmiyet'in zuhur ettiği yıllarda iman edenlerle küfredenlerde çok açık bir şekilde kendini gösteren insanî özellikler, insanın tutum ve davranışlarının iman ile küfür ile olan ilişkisidir. Nitekim hadisin bütün tariflerini, bütün metinlerini bir araya getirdiğimizde iman ve küfür ile bunların insan karakteriyle olan ilişkisine dair bir mesajın verildiğini açık bir şekilde görürüz.

Hadisin neredeyse tamamına yakınında iman ehlinin vasıfları ile küfür ehlinin vasıfları karşılaştırılıyor. İman ile “ince, yumuşak, temiz kalplilik, haya” gibi olumlu nitelikler yan yana zikrediliyor. Tam tersi istikamette de küfür ile “kibir, kasvet, katı kalplilik, kabalık, övünme” gibi olumsuz nitelikler birlikte anılıyor. Biz aynı durumun Kur'an-ı Kerim'de de benzer şekilde yer aldığını görmekteyiz. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in davetine icabet eden ilk Müslümanlar ile bu daveti reddeden ilk kafirlerde de aynı özellikleri görebilmekteyiz.

Nitekim pek çok âyette Allah'ın mesajını inkar edenlerin kibir dolu hallerine işaret edilir.¹²⁶ İlahlık davasında bulunan ve Hz. Musa'nın getirdiği hakikatleri inkar eden Firavun'un vasıflarından biri “büyüklük taslamasıdır”.¹²⁷ Kur'an-ı Kerim'de müminler ile kafirlerin karşılaştırıldığı âyetlerde kafirlerin kibri, hakikati küçümseyici tavırları ön plana çıkar.¹²⁸ Aynı şekilde apaçık bir dalalet içinde olanların kalplerinin katılaşmasından söz edilir.¹²⁹ Yine benzer şekilde Hz. Musa'ya isyan eden İsrailoğullarının kalplerinin taşlardan bile daha katı olduğu ifade edilir.¹³⁰ Öte yandan Allah'tan korkanların ise kalplerinin yumuşaklığına işaret çekilir.¹³¹ Diğer taraftan mümin kimselerin de tutum ve davranışlarına dikkat çekilir ve onların “yumuşak, mütevâzi, vakur” hallerine işaret edilir.¹³² Yumu-

126 Kalem, 68/15 “ne zaman mesajlarımız böyle birine iletildiyse, ‘bunlar eski zaman hikayeleri’ demişlerdi”; Bakara, 2/13 “Onlara, ‘diğer insanların inandığı gibi inanın’ denildiğinde, dar kafalılarının inandığı gibi mi ? diye cevap verirler. Gerçekte onlardır dar kafalılar, ama bunun farkında değillerdir”; Zümer, 39/59 “Hayır (tekrar dünyaya dönemeyeceksin) Ayetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve inkarcılardan olmuşsun”

127 Kasas, 28/4 “O ülkede Firavun kendini büyüklük duygusuna kaptırmış ve ülke halkını sınıflara ayırmıştı”

128 Bakara, 2/26; Hud, 11/24

129 Zümer, 39/22

130 Bakara, 2/74

131 Zümer, 39/23

132 Furkan, 42/63 “Rahmanın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevâzi olarak yürürler,

şaklığın, ince kalpliliğin, tevazuun, iyi huyluluğun İslam'a, imana daha ziyade kapı açabileceği, katılığın, sertliğın, kabalığın ve büyüklemlenin ise İslam'dan uzaklaştırabileceği ifade edilir.¹³³

Hz. Peygamber bir taraftan Yemen ehlini överken diğler taraftan tüm insanlara bir mesaj vermekte, iman, hikmet ve dinde ince anlayış ile temiz, yumuşak ve ince kalpliliğın ilişkisine, işaret etmekte, diğler taraftan, katı kalpliliğın, kibrin, fıskın, kabalığın ve övünmenin küfür ile olan irtibatına vurgu yapılır.

5. Sonuç

Hz. Peygamber'in güzel tutum ve davranışlarından dolayı sahabilerini takdir edip övdüğü, onların faziletinden söz ettiğı bilinen bir gerçektir. Hadis literatürünün "Fezâil" bölümleri bunun örnekleri ile doludur. Ferdî övgülerin yanında toplu olarak da sahabilerin övüldüğü bir gerçektir. Kur'an-ı Kerim'de de Allah Teala Mekke'den Medine'ye göç eden muhacirleri ve onları Medine'de bağır-larına basan Medineli Müslümanları 'Ensar' diye övmüştür. Bütün bunlar Hz. Peygamber'in ashabıyla olan sıcak ilişkisine, onlarla bütünleşmesine delalet eden örneklerdir. Hz. Peygamber ashabının sevinciyle sevinmiş, acısıyla üzülmüştür. İşte konumuz olan bu hadiste Yemen ehlinin imana gönülden, aşk ve coşku ile toplu olarak yönelmeleri, Allah'a ve Peygamber'e bağlılık ve teslimiyetleri Hz. Peygamber'i ziyadesiyle memnun etmiş ve kutlu Nebî bu sevincini, "*İman Yemen'dedir*" sözüyle dile getirmiştir. Diğler taraftan özellikle Yemen'den gelen heyetlerin hem gelirken hem de Hz. Peygamber'in huzurunda söyledikleri hikmet dolu şiirler, güzel ve fasih sözler de Hz. Peygamber'i "Hikmet Yemen'dedir" övgüsünü yapacak şekilde duygulandırmıştır. Ayrıca Yemenlilerin dinlerini öğrenmek ve bilmek, arzusuyla Hz. Peygamber'den muallim talepleri de onları "Fıkıh Yemen'dedir" iltifatına mazhar kılmıştır. Hadisten bugünkü insanların da bu derece yüksek iltifatlara nail olabilmeleri için bu övgülere mazhar olan insanların sahip oldukları özellikleri kazanmaları gerekir şeklinde genel bir ilke çıkarılması da mümkündür.

Diğler taraftan hadiste Yemenlilerin özellikleri ile diğler bazı kabilelerin özelliklerinin karşılaştırılması da imkan dahilindedir. Çünkü gelen heyetlerin hal ve hareketleri, tutum ve davranışları ashabın da dikkatini çektiğı hatta zaman zaman heyetler arasında mukayese yapıldığı da bilinen bir gerçektir. Heyetler içerisinde hilim ve yumuşaklığı, incelik ve nezaketiyle öne çıkanlar olduğu gibi aksine, kibir ve sertliğiyle, kabalık ve görgüsüzlüğüyle öne çıkanlar da olmuştur. Hz. Peygamber'in heyetlerin bu özelliklerini ümmetine mesaj içerecek bir ifadeyle zikretmesi yaşananları yansıtmaları olarak da değerlendirilebilir.

---

cahiller kendilerine laf atarsa, 'selam' derler. Secde, 75/15 "inanın insanlar kendilerine öğüt verildiğı zaman derhal secdeye kapanırlar. Rablerini överek tesbih ederler, büyüklük taslamazlar"

Öte yandan yine benzer şekilde Hz. Peygamber'in her vesileyle ashabını irşad etmeyi adet edindiği, karşılaşılan her durumu mesaj verilebilecek bir fırsata dönüştürdüğü de bilinen bir gerçektir. Benzer durum iman ve hikmetin Yemen'de olduğunu ifade eden rivayetlerde de yer almaktadır. Rivayetlerin bu kadar çok ve çeşitli olması onların muhtemelen birkaç defa tekrar edildiği izlenimini vermektedir. Bu rivayet Yemenlilerin imana toplu halde girmeleri karşısında, Hz. Peygamber'in gösterdiği mutluluğu ve onlara yönelik övgüsünü içerdiği gibi iman ve küfürle insan tutum ve davranışlarının ilişkisine dikkat çekerek hem ashabına hem de sonradan gelen insanlara yönelik bir mesajı da içermektedir. Çok sayıdaki rivayetlerin neredeyse tamamına yakınında Yemenlilerin ince, yumuşak ve temiz kalpliliğine, mütevazı kişiliklerine dikkat çekilmiş, zenginlik içerisinde âdeta benliklerini kaybetmiş ve şırmış kişilerin kibir, kasvet, katı kalplilik ve kabalıklarıyla küfür arasındaki ilişkiye işaret edilmiştir. Bu yönüyle hadisin içerdiği evrensel mesaj şudur: İnsan kibir, katı kalplilik, övünme, inat gibi tutum ve tavırları ile hakikatın sesini dinlemeyi reddeder ve zamanla hakikati kavrama yeteneğini kaybeder. Öte yandan yumuşaklık, temiz ve ince kalplilik, tevazu, haya gibi tutum ve davranışlarla da vicdanın ve hakikatın sesine kulak verir.¹³⁴ Temiz, ince ve yumuşak hal ve tabiat imana, hikmete ve dinde ince düşünce anlamına gelen fıkha açılabilir insanı bir pozitif donanım iken; kibir, katı kalplilik, kasvet, övünme ise küfre açılabilir negatif bir donanımdır.

Bir diğer nokta ise, Arabistan'ın farklı yerlerinin inanç eğilimlerinin rivâyete yansımalarıdır. Rivayetin metnindeki ziyâdelerden anlaşıldığına göre hadis farklı zaman ve mekanlarda birkaç kere ifade edilmiştir. Adeta günümüzde çeşitli bölgelerin inanç haritasının çıkartılması gibi, küfrü ortadan kaldırıp imanı yaygınlaştırmayı hedef edinmiş olan Hz. Peygamber'in bölgenin inanç durumunu, eğilimlerini de dile getirdiği söylenebilir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in Yemenlilere karşı övgüsü de her zaman ve her yerde geçerli olabilecek bir ahlâkî değeri de içermektedir. Bu ahlâkî değer insanların birbirlerini takdir etmesi, onure etmesi, birbirlerinin iyi ve güzel yönlerini öne çıkartarak sıcak ilişkiler kurmasıdır. İş verimini artırmak ve işyerini sahiplenmek adına işverenin işçisini söz ve davranışlarıyla takdir etmesinin ne kadar gerekli olduğuna dair seminerlerin verildiği¹³⁵ günümüzde diğer taraftan günlük hayattan, sanat, siyaset ve ilim hayatına kadar pek çok alanda, çoğunlukla da tek taraflı olarak insanların kıyasıya eleştirildiği, eksik ve kusurlarının dile getirildiği de bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber'in mesajında yer alan ve insan ilişkilerinin temelini oluşturan 'takdir etmenin' insan davranışlarıyla ilgili evrensel bir ilke olduğunu da söylemek her halde abartı olmasa gerektir.

134 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, Bakara sûresi, 7. ayetin 7. dipnotu, Taha sûresi, 44. ayetin 28. dipnotu

135 Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, Sistem yay. İstanbul 1996, s. xi

Kaynakça

- Abdüsselâm b. Abbâs Vecîh, (1999). *A'lâmü'l-Müellifîne'z-Zeydiyye*, Amman: Müessesetü Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye.
- Ahmed Bedir, (2009). *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmed b. Hanbel, (1999). *Müsned*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- (1983). *Fezâilu's-Sahâbe*, el-Mektebetu'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, Mekke.
- Aynî, Bedrî'd-dîn, *Umdetu'l-Kârî*, Daru'l-Fikr, ty.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, (1344). *es-Sünenü'l-Kübra*, Meclisu Dâiratu'l-Maârif, Haydarâbad.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, (1988). *Müsnedi Bezzâr*, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, (1400). *Sahih*, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire.
- Doğan Cüceloğlu, (1996). *İçimizdeki Biz*, Sistem yay. İstanbul.
- Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, (2001). *Sünen*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Ebû Avâne, Yâkûb b. İshâk, (1998). *Müsnedi Ebî Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm, (1403). *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut.
- Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahih*, Dâru'l-Cil, Beyrut, ty.
- Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, (1995). *Târîhu Medîneti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *İlelu'l-Hadis li'bni Ebî Hâtim*, ty., yy
- Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, *Müsnedi Ebî Ya'la*, (1992). Dâru's-Sekâfetu'l-Arabiyye, Beyrut.
- Hâzin, Alâu'd-din, (1415). *Tefsîru Hâzin*, Nasr sûresi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, Kahire, ty.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible, ty.
- İbn Hibbân, Alau'd-dîn Ali, (1993). *Sahihu ibn Hibbân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Mevkiu Ya'suf, ty.
- (1406). *Takrîbu'l-Tehzîb*, Dâru'r-Reşîd, Haleb.
- (1379). *Fethu'l-Bârî*, Da'ru'l-Ma'rife, Beyrut.
- (1939). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır.
- İbn Teymiyye, (1382). *Mecmû'ul-Fetâvâ*, tahk: Abdurrahman b. Muhammed el-Asımî, Riyad.
- Kalâbâzî, *Bahru'l-Fevâit*, Mevkiu Câmî'il Hadis, ty.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbu Muslim*, ty, yy.
- M. Hayri Kırbaoğlu, (2002). Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitâbiyât, Ankara.
- Mizzî, Yusuf b. Zeki, (1980). *Tehzîbu'l-Kemâl*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Muhammed b. İshâ, et-Tirmizî, *Sünen*, Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.

- Muhammed Ali el-Kıbsî, (2004). *Medresetu'l-Hadis fi'l-Yemen fi Karni's-Sânî ve's-Sâlis li'l-hicreynî*, Câmiatu San'a.
- Muhammed Esed, (2000). *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya.b Şeref, (1392). *Şerhu'n-Nevevî, ala Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut.
- Râmhurmuzî, Ebu'l-Hasen b. Abdirrahman, *Emsâlü'l-Hadis*, Müessesetu Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut
- Sefer el-Huvâlî, *Durûs*, Mevkiu Şebeketi'l- İslâmiyye
- es-Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî, *Hâşiyeyi Buharî*, Dâru'l-Fikr, yy.ty
- Suyûtî, *Esmâü'l-Muhaddisîn*, Beyrut ty.
- Şâfiî, *Müsnedü's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty,
- Şâmî, Muhammed b.Yusuf, (1993). *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (1984). *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (1983). *Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul.
- Taberî, *Câmii'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Risâle, Beyrut 2000.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Asâr*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Risâle, Beyrut, ty.
- Zehebî, Şemsü'd-din Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, el-Fârûk el-Hadîsiyye, Kahire
- Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, (1963). tahk: Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut.